

Dr. Simonik Péter

(főiskolai docens, Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar)

Egy elfeledett közösség. Adalékok „Tatabánya, Felsőgalla, Alsógallai Izraelita Fiókhitközség” megalakulásának és működésének történetéhez

Az 1947-ben négy település (Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla, Tatabánya) egyesülésével létrejött Tatabánya város elődközségeinek 1945 előtti történetéről viszonylag keveset tudunk. Miután a helytörténeti tanulmányok többsége az 1896-ban a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (MÁK Rt.) irányításával megindult szénbányászat és ennek gazdasági és társadalmi hatásaival foglalkozik, ezért az Eszterházy család fennhatósága alá tartozó és a 18. század közepétől ismételten benépesülő szlovákok lakta Bánhida, valamint a németek által lakott Alsógalla és Felsőgalla 18-19. századi históriájáról csak kevés ismerettel rendelkezünk.

Az e téren meglévő tudáshiány egyik legfőbb oka az, hogy a Tatabánya város elődközségeinek múltjáról szóló források többsége a második világháború alatt szinte teljes egészében megsemmisült, s Komárom vármegye levéltári anyagának megmaradt része pedig jelenleg - rendezetlen állapotban - Szlovákiában a nyitraivánkai fióklevéltárban található. Ennek ismeretében a helytörténeti kutatók forrásfeltáró munkája csak néhány folyóméternyi anyagra korlátozódhat.

Ezt az előbbieken említett kedvezőtlen helyzetet csak tovább rontja, ha a kutatás fókuszában egy olyan kérdéskör vizsgálata áll, amelyet hosszú évtizedeken át tabuként kezeltek. Ezen témák közé tartozott az elődközségekben élt zsidóság története is. Közel négy esztendeje megkezdett és azóta is tartó kutatómunkánk során magunk is megtapasztalhattuk, hogy a terület kutatója nem számíthat vaskos iratkötegekre és adatbőségre, hanem szinte minden egyes információ megszerzése érdekében több száz dokumentumot át kell olvasnia ahhoz, hogy azokból aprólékos munkával kigyűjtse a téma szempontjából érdekes és értékes adatokat sok esetben csupán „adatmorzsákat”.

Jelen tanulmány célja, hogy a fennmaradt levéltári források felhasználásával bemutassuk a helyi zsidóság és a hitközség megalakulásának történetét, amely egyúttal megfelelő kiindulási alapként is szolgálhat a tatabányai zsidóság 20. századi történetének további vizsgálatához.

A zsidóság megjelenése a magyarországi településeken elsősorban a többségi társadalom és az ezen felekezethez tartozók közötti viszony átalakulásával függött össze. A Habsburg abszolutizmus időszakában számos olyan rendelkezés született, amely a korábbi szigorú szabályokhoz (pl. beköltözési és földszerzési tilalom, bizonyos foglalkozásoktól való eltiltás stb.) képest lényegesen elnézőbb volt a zsidókkal szemben, bár hozzá kell tennünk, hogy

egyenjogúsításukra ezt követően még csaknem egy évszázadot várni kellett. Mindezek alapján látható, hogy a zsidóság helyzetében a 18. század hozott jelentős változást, így a következőkben azt nézzük meg, hogy mikor és miért érkeztek az első családok a mai Tatabánya elődközségeinek területére.

A török világ alatt elnéptelenedő Komárom vármegyei települések 18. századi újbóli benépesülése a térségben egyre nagyobb befolyással bíró Eszterházy család telepítési politikájának volt köszönhető.

Egy, a század harmadik évtizedéből származó adat szerint az első zsidó betelepülők (36 család) ún. askenázi zsidók¹ voltak, akik főleg Morvaország területéről érkeztek a vármegyébe cseh és német társaikkal együtt.²

A zsidók betelepülését nagymértékben elősegítette, hogy a 18. századra már bevett gyakorlattá vált, hogy nemcsak az uralkodó, hanem a nemesek is oltalmukba fogadhatták a zsidókat. Ebben az időszakban a földesúri védelem kétféle gyakorlata alakult ki. A gazdagabb főurak birtokán olyan zsidó községek létesültek, amelyek különböző privilégiumokkal rendelkeztek (pl. Tata is ide tartozott). A kisebb birtokosok pedig a legtöbbször csak kevés zsidó családot fogadtak be és velük külön szerződést kötöttek. Az Eszterházy család tatai uradalmába költöző zsidók többsége kocsmák és épületek bérlőjeként (árendásként), valamint gabonakereskedőként kapcsolódott be a helyi gazdasági életbe.³

Az uradalom központjától távolabb eső településeken az Eszterházy család a legtöbbször csak egy-két zsidó család letelepedését engedélyezte. Az 1768/69-es esztendőben felvett adatok szerint Alsógalla és Bánhida községekben egy-egy, Felsőgallán pedig két zsidó család is lakott.⁴ A Bánhidán 1744 óta jelenlévő Per Elias foglalkozását tekintve kereskedő volt, de Felsőgallán ugyanő kocsmát is működtetett, s ugyanezen a településen a vele vélhetően rokonságban álló Per Jákob kereskedőként dolgozott.⁵

Alsógallán Herschl Lázár három évre kért és kapott letelepedési engedélyt, évi 10 forint megfizetése mellett, kereskedelmi tevékenység folytatására. A század végén Bánhida község területén egy újabb kereskedő kezdte meg működését. Lázár Jakab a településen évi 65 forint megfizetése mellett folytathatta üzleti tevékenységét, amely a kereskedelem mellett –

¹ Az askenázi szó jelentése 'német' és arra utal, hogy a kora középkorban egy jelentősebb csoportjuk Németországban és Észak-Franciaországban élt. A későbbiekben a zsidóüldözések miatt keletre vándoroltak és a lengyel és litván területeken telepedtek meg, s onnan érkeztek az Osztrák-Magyar Monarchia területére, főként Kelet-Magyarországra.

² EDELÉNYI-SZABÓ 1927, 28.

³ GYÜSZI-HUNYADI 1995, 79. és 81.

⁴ EDELÉNYI-SZABÓ 1927, 27.

⁵ Tatabánya története I. 1972, 30.

legalábbis a fennmaradt hagyatéki árverésekben szereplő adatok tanúsága szerint – kisebb kölcsönök folyósítására is kiterjedt.⁶

A 19. század elején Bánhida területén hét, Felsőgallán pedig kilenc zsidó élt.⁷ Az 1810-es évek legelején érkezett Bánhidára Schaiber (vagy Saiber) Márkus, aki hosszú évtizedeken keresztül kereskedőként működött a településen. A kereskedelmi tevékenység gyakorlása mellett rendszeresen hitelezett is a falu lakosainak, de elődjéhez (Lázár Jakab) hasonlóan ő is többnyire csak az adós halálát követően juthatott hozzá a pénzéhez.⁸

A felsőgallai zsidók közül ki kell emelnünk az 1810-es évek végén már a faluban tartózkodó Nobl (vagy Nobel) családot, amelynek feje Nobl Ábrahám zsidó árendásként a községben boltot működtetett. Nobl üzleti sikereit jól jelzi, hogy amikor 1832-ben Felsőgallán tűz ütött ki, akkor az érintett 38 háztartás közül Noblék 2946 Ft-os kárt szenvedtek, amelyből csaknem 1400 Ft-ot tett ki a tűzben elégett készpénz összege. Amennyiben ezt összevetjük a település lakóit ért kár nagyságával (26.923 Ft), úgy rögvest láthatóvá válik, hogy a kereskedő egyike volt a falu legmódosabb lakóinak. Ezt a hipotézist erősíti meg az is, hogy a tűzben elpusztult ingóságok között több olyan tárgyat is találunk, amely a család jó anyagi helyzetét mutatja (pl. két pár ezüst kés és villa, aranypaszomány két aranygyűrűvel, valamint réz, cin, vas és porcelán konyhai edények).⁹

Az 1840-es évek két jelentős változást hozott a vármegyei zsidóság életébe, egyrészt az Eszterházy uradalom területén ebben az évtizedben kezdődött meg az áttérés a tőkés gazdálkodásra, másrészt pedig a zsidóság szabad költözködési jogának bevezetésével (1840) jelentős mértékben nőtt az uradalomhoz tartozó területekre beáramló és letelepedési engedélyt kapó zsidók (főként árendások) létszáma.

Az 1848-as szabadságharc idején az ország különböző területein felbukkanó antiszemita jelenségek arra késztették Szemere Bertalan belügyminisztert, hogy a zsidók letelepedési jogát garantáló 1840. évi XXIX. törvénycikkben foglaltak betartatása érdekében intézkedéseket foganatosítson. A belügyminiszter 1848. május 13-án Komárom vármegye vezetőjéhez eljuttatott levelében a következő feladatok elvégzésére utasított a vármegye vezetését. A vármegyének öt napon belül bizottságot kellett alakítania a megye területén élő

⁶ Tatabánya története 1. 1972, 39. és Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára /TbL/ XV./33. 5. doboz 4. dosszié Homola Márton hagyatéka, Bánhida 1799

⁷ EDELÉNYI-SZABÓ 1927, 27.

⁸ Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára (a továbbiakban:TbL) XV./33. 5. doboz 5. dosszié Bánhidai Béres József meg=halálozván ¼ telkes háza ingó és ingatlan javai általunk megböcsültetvén eképpen eladassanak 1839dik esztendő September 25én

⁹ TbL XV./33. 2. doboz 7. dosszié Községi iratok. Conscriptio az Felső-Gallai Lakosoknak el égett vagyonanyaiokról 1832. nov. 4.

zsidók összeírására, majd két hónap alatt ezen munkát el is kellett végeznie, s az eredményeket a belügyminisztériumba megküldenie.¹⁰

A vármegye alispáni hivatala két hónappal később el is küldte a belügyminiszternek a zsidóság helyzetére vonatkozó jelentését. E szerint Komárom vármegye területén az 1840-es évektől kezdődően jelentős mértékben nőtt a zsidóság lélekszáma, amely részben bevándorlásuk növekedésével, részben pedig a zsidó családok magasabb népszaporulatával függhetett össze.¹¹

Az 1848-as Conscriptio Judeaorum szerint Bánhida községben egy háromfős, Felsőgallán pedig két, összesen nyolc főt számláló zsidó család élt. A bánhidai család feje a korábbiakban már említett és az összeírás idején a 60. életévében járó, tatai születésű Scheiber Márkus volt, aki egy háztartásban élt 18 éves Júlia és 15 éves Veronika nevű lányaival. Schaiber az összeírók szerint olyan jó magaviseletű kereskedő volt, aki már 38 éve Bánhida községben élt. Az 1848-as összeírás idején Felsőgallán Nobl Ábrahám és Nobl Ferenc családjai éltek. Az előbbi 61 éves, tatai születésű boltos volt, aki ekkoriban már 30 éve lakott a településen feleségével, Josepha Rosznerrel (59), fiával Joseph Nobl-lal (23), valamint lányaival Roszival (25) és Klárával (18). A másik család feje, Nobl Ferenc 38 éves, zsemlei születésű házaló kereskedő volt, aki feleségével, Kutna Stefivel (29) és Antal nevű fiával (3) élt Felsőgallán.¹²

Az 1848-as forradalom és szabadságharcot követő esztendőkből az elődközségekből élő zsidó népesség kezdetben lassú, majd a bányanyitást (1896) követően egyre dinamikusabb növekedése figyelhető meg. Amíg az 1869-es évben a három településen összesen 38 zsidó vallású személy élt, addig ez a szám az 1900-as népszámlálás idejére 99 főre, az 1910-es esztendőre pedig 302 főre nőtt.¹³ Ez az emelkedő tendencia azonban csak részben függött össze a szénbányászat megindulásával, hiszen a zsidóság migrációját még egy további, el nem hanyagolható tényező is befolyásolta: az 1860-as évek végén bekövetkező egyenjogúsításuk, valamint az izraelita felekezetnek az ún. bevett vallások (azaz az állam által elismert) kategóriájába történő besorolása (1895). A 20. század második évtizedére már egy viszonylag nagy létszámú, főként Felsőgalla és Tatabánya községekben koncentrálódó csoportról számolnak be a korabeli források, s ez a létszámbeli gyarapodás egyúttal a közösséggé szerveződés igényét is magával hozta.

¹⁰ TbL XV./33. 2. doboz. 22. takercs Conscriptio Judaeorum 1848 Szemere Bertalan belügyminiszter levele Komárom vármegye vezetőjének 1848. máj. 13.

¹¹ TbL XV./33. 2. doboz. 22. takercs Conscriptio Judaeorum 1848 Komárom vármegye Alispáni Hivatalának a belügyminiszterhez írott levele 1848. júl. 13.

¹² TbL XV./33. 2. doboz. 22. takercs Conscriptio Judaeorum 1848

¹³ EDELÉNYI-SZABÓ 1927, 27.

A hitközség megalakulásának története

Az elődközségekben élő zsidóság a tatai izraelita hitközséghez tartozott. Az állami anyakönyvvezetés bevezetését megelőzően Tatán regisztrálták az itteni születéseket, a házasságkötéseket, valamint a haláleseteket, 1895 után a hivatalos bejegyzések megtételére azokon a településeken került sor, ahol ezen események bekövetkeztek.

A tatai zsidóság hitéletéről viszonylag keveset tudunk. A hitközség a győri izraelita kerülethez tartozott, a tatai rabbi pedig 19 környékbeli község zsidó lakóinak felügyeletét látta el. Már a 18. században találunk utalásokat arra, hogy a helyi zsidóság viszonylag korán létrehozta az egyik legismertebb segélyező szervezetét, a Chevra Kadisát, amelynek kiemelt szerepe volt a temetők fenntartásával és általában a temetkezéssel kapcsolatos teendők ellátásában, a rituális fürdők és a szegényházak működtetésében. A 20. századi forrásokban pedig ezen kívül már az iparosok és kereskedők önszegélyező egyletének, valamint az Izraelita Nőegylet nevével is találkozhatunk. A tatai hitközség az ún. kongresszusi vagy neológ¹⁴ irányzathoz tartozott és ennek megfelelően az istentiszteletek nyelve is a magyar volt.¹⁵

Az előbbiekhöz képest még kevesebb információval rendelkezünk a Tatabánya elődközségeiben élő zsidóság hitéletéről. A bányanyitást követő gazdasági és társadalmi változások eredményeképpen az addig néhány családot számláló elődközségi zsidóság lélekszáma is jelentős mértékben növekedett, s az 1920-as népszámlálási adatok alapján már a 335 főt is elérte.¹⁶

Ezek az adatok némiképp azt is jelezhetik számunkra, hogy ezen több száz főt számláló csoport tagjainak fejében vélhetően egyre gyakrabban fogalmazódott meg az az igény is, hogy hitüket helyben, és ne csak Tatán gyakorolhassák. A fennmaradt levéltári forrásokból az nem tudható, hogy pontosan melyik esztendőben, de az szinte egészen bizonyos, hogy az 1920-as évek folyamán alakult meg a tatai zsidó hitközség fiókjaként a „Tatabánya, Felsőgalla, Alsógallai Izraelita Fiókhitközség”.

¹⁴ Az 1868/69-es ún. izraelita egyetemes gyűlést (vagy kongresszust) követően az addig egységes zsidóság három irányzatra szakadt (neológ, ortodox és status quo ante). A köztük lévő különbség elsősorban abban mutatkozott meg, hogy miként vélekedtek a zsidóság polgárosodásának folyamatáról, illetve a vallási hagyományok megőrzésének fontosságáról. A neológok a megváltozott körülményekhez való igazodás mellett álltak, elfogadva ezzel a zsidók polgárosodását is.

¹⁵ GYÜSZI-HUNYADI 1995, 88-89.

¹⁶ EDELÉNYI-SZABÓ 1927, 27.

A hitközségi rendszer a középkortól jelenlévő ún. zsidó községeket, mint igazgatási egységeket váltotta fel a zsidóság politikai és jogi emancipációját (1867) követően és vált az izraelita felekezethez tartozók kulturális, szociális és vallási szervezetévé.

A tatabányai fiókhitközség felépítéséről és működéséről viszonylag keveset tudunk. A szervezet élén az elnök és a titkár állt. Az elnöki tisztséggel járó teendőket az 1920-as évektől kezdődően – egészen az 1930-as évek végén bekövetkezett nyugdíjazásáig – a MÁK Rt. főépítésze, Székely Jenő látta el. A fennmaradt dokumentumokból az nem tudható, hogy miért éppen Székely töltötte be ezt a tisztséget, de kiválasztása mellett két érv mindenképpen szólhatott. A főépítész a helyi társadalom egyik legmegbecsültebb tagja volt, mivel a vállalat megbízásából ő tervezte a mindenki által ismert és használt tatabányai vallási, kulturális és szociális intézmények többségét. Mivel a vállalat nagyon fontosnak tartotta, hogy munkavállalóinak életét a munkaidőn túl is ellenőrizze, ezért Székely személye egyfajta garanciát is jelentett arra, hogy a társulat a fiókhitközségben folyó valamennyi tevékenységről tudomást szerezzen.

A főépítész nyugdíjazását követően az 1936-ban még titkári feladatokat ellátó Landau József, MÁK tiszviselő töltötte be az elnöki posztot. A titkári teendőket 1926-ban Lusztig Ferenc felsőgallai kereskedő, 1928-ban Berényi Oszkár, a bányatárspénztár vezetője, 1940-ben pedig a szintén felsőgallai Abramovits Gyula kereskedő látta el.

A fiókhitközség vezetőinek első feladatai közé tartozott a vallási előírásoknak is megfelelő temetkezési hely megszerzése, és a hit gyakorlásához szükséges zsinagóga felépítése.

A zsidó temető létesítése

Az 1920-as éveket megelőzően az elődközségekben elhunytakat a tatai zsidó temetőben helyezték örök nyugalomba. A hitközség megerősödésével azonban már az 1920-as évek végén felvetődött egy helyi zsidó temető létesítésének gondolata. Berényi Oszkár titkár és Székely Jenő elnök először a Felsőgalla határában lévő, mezőgazdasági művelésre alkalmas földek közül szeretett volna megfelelő területet vásárolni, de ezen földeket a felsőgallai gazdák vagy nem akarták eladni, vagy pedig abban üzleti lehetőséget látva, irreálisan magas áron kívánták azokat értékesíteni. Miután a fiókhitközség csak szűkös anyagi forrásokkal rendelkezett, ezért ezeket az ajánlatokat a vezetők kénytelenek voltak elutasítani. Ezen kísérleteket követően a hitközség vezetői 1928 októberében azzal a kéréssel fordultak a MÁK Rt. Tatabányai Bányagazgatóságához, hogy szívesen megvásárolnák temető céljára a csákányi dűlőben, a társulat tulajdonában lévő 606 négyszögöles földterületet. Ezt a területet

két okból is megfelelőnek tartották. Egyrészt földrajzi elhelyezkedésénél fogva a falu központjához közel esett, másrészt a vállalat bányaművelés céljára a későbbiekben sem kívánta azt felhasználni.¹⁷

Rehling Konrád bányai igazgató 1929 januárjában a fiókhitközség vezetőivel folytatott tárgyalását követően arról értesítette a társulat budapesti központját, hogy bár támogatja a zsidó temető létesítésének gondolatát, de azt nem a fiókhitközség által megjelölt telek átengedésével, hanem egy másik, 709 négyszögöles földterület értékesítésével látja kivitelezhetőnek.¹⁸

A MÁK Rt. központja február elején megküldte a bányai igazgatóság számára az adásvételi szerződés két példányát aláírásra, ám ez év májusában Rehling válaszlevelében arról tájékoztatta a vállalat vezetését, hogy a kijelölt földterületet a fiókhitközség nem tartja megfelelőnek, mivel az a felsőgallai út szintjének több, mint egy méterrel való felemelése miatt temető létesítésére alkalmatlan. Ennek ismeretében a fiókhitközség egy másik, 481 négyszögöles parcella megvásárlása iránti igényét jelezte, négyszögölenként 1,33 aranykoronás áron.¹⁹

A társulat helyi vezetése üzleti megfontolásból júniusban úgy döntött, hogy a kért terület helyett a mellette fekvő 481 négyszögöles földet ajánlja fel megvételre. Az 1929. június 26-án aláírt szerződés értelmében a fiókhitközség 742,08 pengős vételáron megvásárolta a MÁK Rt-től az előbbieken említett ingatlant.²⁰

Az 1930-as évek elején azonban fény derült arra is, hogy a társulat helyi vezetése a szerződés kötésekor figyelmen kívül hagyta azt a körülményt, hogy az ingatlant visszavásárlási jog terheli, mivel az eredetileg egy felsőgallai gazda tulajdonát képezte, akinek szóbeli megállapodás alapján a vállalatnak 1959 után évente kb. 20 koronányi bért kell majd fizetnie. Miután a visszavásárlási jogukat az eredeti tulajdonosok csak akkor gyakorolhatnák, ha a társulat 1959 után nem teljesítené fizetési kötelezettségét, ezért a földterület 1959-ig továbbra is a vállalat

¹⁷ TbL XV./33. 8. doboz 5. dosszié Tatabánya, Felsőgalla, Alsógallai Izraelita Fiókhitközség levele a MÁK Rt. Tatabányai Bányai igazgatóságának 1928. okt. 30.

¹⁸ TbL XV./33. 8. doboz 5. dosszié Rehling Konrád levele a MÁK Rt. Jogügyi Osztályának 1929. jan. 26.

¹⁹ TbL XV./33. 8. doboz 5. dosszié Rehling Konrád levele a MÁK Rt. Jogügyi Osztályának 1929. máj. 25.

²⁰ TbL. XV./33. 8. doboz 5. dosszié Adásvételi szerződés 1929. jún. 26.

kezelésében marad. Ezen jogi problémák rendezése érdekében a MÁK Rt. egy azonos méretű cseretelek felajánlása mellett döntött.²¹

A tulajdonjogi kérdések tisztázatlansága miatt a fiókhitközség vezetése 1936 márciusában kérelemmel fordult a MÁK Rt. Tatabányai Bányagazgatóságához és kérte a területtel kapcsolatos jogi problémák rendezését. Levelükben azonban azt is megemlítették, hogy a temető céljára 1929-ben megvásárolt területre annak idején a főszolgabírói engedélyt nem sikerült megszerezniük, ezért a kérdéses ingatlant dr. Lázár Imre felsőgallai orvosnak eladták. Miután Lázár ezen a területen lakóházat szeretett volna építeni, emiatt számára egyáltalán nem volt közömbös a telek jogi helyzete.²²

A fennmaradt dokumentumokból az nem olvasható ki egyértelműen, hogy mikor is került a napjainkban emlékhelyként működő temető kialakításra, és mikor temették oda az első halottat. Az 1936-os keltezésű levél alapján azonban azt feltételezhetjük, hogy erre csak valamikor az 1930-as évek elején kerülhetett sor.

A zsinagóga építése

Az 1920-as évekig a Tatabánya elődközségeiben élő vallásos zsidók számára nem állt rendelkezésre helyben zsinagóga, ezért vagy a tatai zsinagógát látogatták, vagy pedig egy helybéli családnál imádkoztak.²³

Az évtized gazdasági konjunktúrája és az ezzel együtt járó népességnövekedés nemcsak a zsidó lakosság létszámbeli gyarapodását hozta magával, hanem annak az igényét is, hogy a hívó zsidók vallásukat helyben is gyakorolhassák.

A „Tatabánya, Felsőgalla, Alsógallai Izraelita Fiókhitközség” 1926 tavaszán azzal kereste meg a MÁK Rt. helyi vezetését, hogy a társulat a felsőgallai vásártéren (a volt Edison, majd Szabadság Filmszínházzal átellenben lévő területen) zsinagógaépítés céljára egy 300 négyszögöles területet engedjen át a fiókhitközség számára. A Tatabányai Bányagazgatóság 1926 májusában helyt adott a kérelemnek és a lehetséges megoldási módok mérlegelését követően az ezzel kapcsolatos elképzelését jóváhagyásra továbbította a társulat budapesti központjába. Rehling bányagazgató azt javasolta, hogy a társulat tulajdonában lévő, de visszavásárlási joggal terhelt két parcellát vonjanak össze, és az így kialakításra kerülő területnek egyik 311 négyszögöles részét bocsássák a fiókhitközség rendelkezésére. Miután a

²¹ Tbl XV./33. 8. doboz 5. dosszié Vida Jenő levele a Tatabányai Bányagazgatóságnak 1931. ápr. 14.

²² Tbl XV./33. 8. doboz 5. dosszié Tatabánya Felsőgalla, Alsógallai Izraelita Fiókhitközség levele a MÁK Rt. Tatabányai Bányagazgatóságának 1936. márc. 26.

²³ KELEMEN 1994, 94.

szerződés megkötése a korábbi visszavásárlási joggal rendelkező tulajdonosok rövidtávú érdekeit nem sértette, ezért az említett ingatlan 32 évre, vagy a bányauzem működésének időtartamára eladható. Mivel a zsinagóga céljára kijelölt terület a vásártér egyik posványos oldalára esett, ezáltal az is megállapítást nyert, hogy az épület ily módon nem csökkentené a vásárok megtartására alkalmas terület nagyságát sem, ráadásul a szerződés megkötése esetén mindez a vállalatnak 6-8 milliós korona bevételt is eredményezne.²⁴

A vállalat helyi és központi vezetése között folyó egyeztetések során az adásvétel tárgyát képező ingatlan vételárát végül 6 millió koronában határozták meg.²⁵

Az adásvételi szerződés megkötésére 1926 júliusában került sor, azzal a kikötéssel, hogy a fiókhitközség az eredeti tulajdonos (Felsőgallai Volt Úrbéres Telkes Gazdák) és a MÁK Rt. között 1898-ban létrejött szerződés értelmében 1959 után az 1200 négyszögölenként évi 50 korona fizetését vállalja. Amennyiben ezen kötelezettségének nem tenne eleget, úgy a társulat élhetne visszavásárlási jogával.²⁶

A szerződéskötést követően az eredeti tulajdonosok a MÁK Tatabányai Bányai Igazgatóságánál megjelentek és tiltakoztak a fiókhitközség templomépítési terve ellen. A fiókhitközség vezetői időközben már több alkalommal is tárgyaltak a gazdákkal és azt is jelezték feléjük, hogy hajlandóak lennének 7 millió koronát fizetni azért, hogy 32 év múlva az eredeti tulajdonosok visszavásárlási jogukról lemondjanak. Ezzel az ajánlattal azonban nem éltek, hanem a társulat vezetésétől szerettek volna egy házépítésre alkalmas terület tulajdonjogát megszerezni.²⁷

A Tatai járás Főszolgabírája 1926 decemberében a zsinagóga és a mellette kialakításra kerülő metszői lakás építéséhez szükséges engedélyt megadta, és a felsőgallai gazdák által felvetett problémák rendezésére pedig a bírósági utat javasolta.²⁸

A felsőgallai gazdák (ill. örököseik) 1939-ben ismételten megjelentek a MÁK Rt. Tatabányai Bányai Igazgatóságán, és azt szerették volna elérni, hogy a társulat előre kárpótolja őket későbbi (1959 utáni) veszteségeik miatt. A vállalat egy némileg nagyobb területű, ám azonos forgalmi értékű parcellát ajánlott fel csereként az eredeti tulajdonosoknak.²⁹

²⁴ TbL XV./33. 8. doboz 6 dosszié A MÁK Rt. Tatabányai Bányai Igazgatóságának levele a MÁK Rt. Jogügyi Osztályának 1926. máj. 6.

²⁵ TbL XV./33. 8. doboz 6 dosszié Rehling Konrád levele a MÁK Rt. Titkárságának 1926. máj. 17.

²⁶ TbL XV./33. 8. doboz 6 dosszié Az eredeti adásvételi szerződés hivatalos másolata. 1926. jún. 2.

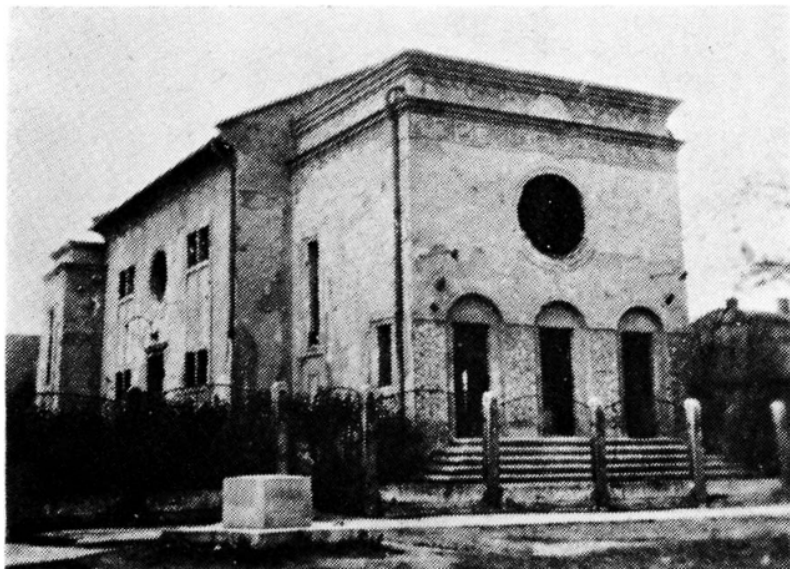
²⁷ TbL XV./33. 8. doboz 6. dosszié Rehling Konrád levele a MÁK Rt. Jogügyi Osztályának 1926. nov. 24.

²⁸ TbL XV./33. 8. doboz 6. dosszié A Tatai járás Főszolgabírájának 7431/1926. sz. véghatározata 1926. dec. 16.

²⁹ TbL XV./33. 8. doboz 6. dosszié Rehling Konrád levele a MÁK Rt. Jogügyi Osztályának. 1939. nov. 6.

A társulat által felajánlott ingatlanok azonban először nem nyerték el az egykori tulajdonosok tetszését, ezért a két fél között az év folyamán több alkalommal is egyeztetésre került sor.

A volt tulajdonosok kárpótlásának kérdését azonban csak 1940 júliusában sikerült véglegesen rendezni. A vállalat által felajánlott csereingatlant a társulat vezetése eladta dr. Lindenberg Dezső felsőgallai orvosnak, és a területért kapott 700 pengőt átadta a gazdák képviselőjének, akik ezen aktussal lemondtak a vásártéren ingatlanukkal kapcsolatos valamennyi jogukról.³⁰

1. ábra A felsőgallai zsinagóga épülete³¹

A templomépítés pontos időpontja nem ismert, egyes feltételezések szerint 1930-ban³², mások szerint 1935-ben³³ készült el és vették használatba a vélhetően Székely Jenő, MÁK főépítész által tervezett zsinagógát. Miután az általunk hivatkozott munkák mindegyikéből hiányoznak mind az építésre, mind pedig az építés időpontjára vonatkozó pontos forrásmegjelölések, ezért jelen pillanatban ezen adatok hitelessége nem bizonyítható.

³⁰ Tbl XV./33. 8. doboz 6. dosszié A gazdáknak a MÁK Rt. központjába küldött nyilatkozata. 1940. júl. 25.

³¹ A felsőgallai zsinagóga fényképe az izraeli Yad Vashem Intézet fotóarchívumából származik <http://collections.yadvashem.org/photosarchive/en-us/27383.html> Letöltés: 2012. május 30.

³² KELEMEN 1994, 94. és BÁRDOS 1992, 77.

³³ GALLAI 2007, 5.

A fiókhitközség működése

A fiókhitközséghez tartozó hívek számának alakulásáról nem maradtak fent írásos dokumentumok, ezért csak a magyarországi hitközségek legfontosabb adatait tartalmazó 1944. áprilisi kimutatások állnak a rendelkezésre. Az 1940-es évek közepén a tatai hitközség fiókjának nyilvántartásában 221 hívő szerepelt s közülük 95-en a fiókhitközség rendszeres adófizetői voltak. E két kategória megkülönböztetése azért lényeges, mert csak az adófizetők vehettek részt a hitközségek működését érintő legfontosabb döntések meghozatalában.

A szertartások lebonyolításában a tatai anyahitközség két rabbija, a kiváló tudós, dr. Goldberger Izidor anyakönyvvezető rabbi, valamint dr. Rosenthal László vett részt. A szervezet költségvetésének kiadási tételeit áttekintve jól látható, hogy a fiókhitközség fedezte az iskolai hitoktatással kapcsolatos kiadások egy részét (1272 P), támogatta a helyben élő és valamilyen okból nélkülöző híveket (1526,90 P) és természetesen a szertartási személyzetet (3573 P), valamint a szertartásokkal kapcsolatos dologi kiadásokat (775 P) is finanszírozta.³⁴

Ezen kiadásnemek is jól jelzik, hogy a fiókhitközség a rituális élet megszervezése mellett nagy hangsúlyt helyezett a hívek oktatására és szükség esetén szociális ellátására is.

Az 1930-as években az elődtelepüléseken élő zsidó gyermekek hitoktatásával kapcsolatos teendőket a MÁK Rt. elemi iskoláiban, valamint a polgári iskolában Borsodi Béla, a társulat tanítója látta el, aki a polgári iskolában hitoktatói fizetésként 1939-ben és 1940-ben évi 308 pengőt kapott.³⁵ A szociális szempontból rászorult szegények megsegítésében és az elesettek támogatásában fontos szerepe volt az 1931-ben megalakult Izraelita Jótékony Nőegyletnek.³⁶

A zsinagóga mellett működő kultúrteremben a hívek számára lehetőség nyílt különböző vallási összejövetelek megtartására is, amelyek megszervezése az 1940-es évek elején a Felsőgallai Izraelita Kultúrbizottság, illetve Bibliakör feladatai közé tartozott.³⁷

A zsidó vallási előírásoknak megfelelő szertartások lebonyolításában jelentős szerep hárult a kántorokra, akik közül csak az 1940-es évek elején hadba vonult Banda Lajosról³⁸ maradtak fent adatok. A kántor fizetését a fiókhitközség költségvetéséből fedezték, s Banda havi illetménye 1940-ben 150 pengő volt. A munkaszolgálatra történő behívását követően

³⁴ SCHWEITZER-FROJIMOVICS 1994, 691.

³⁵ Tbl V./103.1. Felsőgalla község iratai 7. doboz 45/13/1940

³⁶ Tbl V./103.1. Felsőgalla község iratai 10. doboz 17/23/1942. Kimutatás a Felsőgalla község területén megalakult egyesületekről

³⁷ Tbl V./103.1. Felsőgalla község iratai 10. doboz 17/19/1942

³⁸ Bárdos, 1992. tanulmányában tévesen László szerepel.

feladatait egy helyettes kántor vette át, aki ugyanezek ellátásáért 120 pengős illetményben részesült.³⁹

A korábbi esztendő kántorairól csak közvetett adataink vannak. A városi levéltárban őrzött állami anyakönyvek másodpéldányaiban található bejegyzések alapján két olyan személyt is sikerült beazonosítani, akiknek neve mellett foglalkozásként a hitközségi kántor szerepel. Az 1910-es évek végén az alsógallai Slamovics Mózesről, valamint az 1930-as évek közepén a pozsonyi illetőségű, de felsógallai lakcímmel rendelkező Habermann Salamonról felélelhetjük azt, hogy helyben, vagy Tatán teljesíthettek szolgálatot.⁴⁰

A zsidó vallás előírásainak megfelelően minden megszületett fiúgyermeket a születését követő nyolcadik napon körül kellett metélni, ez alól csak a nagyon gyenge és a beteg gyermekek kaphattak felmentést, pontosabban haladékot. A körülmetélést a mohel végezte.

A 19. század végén az elődközségek területén élő fiúgyermek körülmetélését végző személyek nevét az utókor számára a tatai izraelita hitközség születési anyakönyvei⁴¹ is megőrizték. A Bánhidán, Alsógallán és Felsőgallán született gyermekeknek a zsidó közösségbe fogadását szimbolizáló rítusát az 1870-es évek végén Kohn Mór és Klein Herman, az 1880-as években Kohn Mór, Handler Márk és egy ismeretlen keresztnévű Steiner nevű férfi, az 1890-es években pedig Friedman József végezte.

A vallásos zsidó háztartásokban kiemelt jelentősége volt a rituális szempontból is kifogástalan (azaz kóser) ételek fogyasztásának. Minden olyan ételt, amely nem felelt meg az előírásoknak, tréflinek tekintettek. Ezek közé tartoztak például a vérből készült, vagy véres ételek is, amelyek fogyasztását az étkezéssel kapcsolatos regulák is tiltották, mivel a zsidó vallásban a vér és az élet egyet jelentett. A vallási előírásoknak megfelelő rituális vágást a metsző, vagy sakter végezte, s az ő feladatai közé tartozott az is, hogy a vágást követően meggyőződjön arról, hogy a levágott állat nem rendelkezett-e valamilyen szervi rendellenességgel. Amennyiben a metsző valamilyen eltérést észlelt, úgy az állatot tréflinek minősítette.

A nagyobb települések hitközségei általában saját saktert alkalmaztak, és nem volt ez másként a „Tatabánya, Felsőgalla, Alsógallai Izraelita Fiókhitközség” területén sem. A fiókhitközség megalakulása előtt a vallásos zsidó háztartásokat kóser húsfélékkel a századforduló környékén felsógallai metszőként működő Brück Sámuel, az 1910-es évek

³⁹ TbL V./103.1. Felsőgalla község iratai 6. doboz 38/1/1940. A Tatabánya, Felsőgalla, Alsógallai Izraelita Fiókhitközség kérelme

⁴⁰ TbL XV./80. Felsőgalla születési anyakönyv 1918. okt. 20. és 1934. dec. 17.

⁴¹ TbL XV./33. 2. doboz 29. tekeres Izraelita anyakönyvek Tata 1868-1895

közepén pedig az Alsógallán élő Slamovics István látta el.⁴² (Ez utóbbi személy azonos a korábban már említett és a másik anyakönyvben Slamovics Mózes néven szereplő kántorral.)

A fiókhitközség megalakulását követően a szervezet vezetői nemcsak a zsinagóga felépítéséről döntöttek, hanem célként fogalmazták meg, hogy a zsidó templom mellé egy metszőházat is építenek.⁴³

Mindezek jól mutatják, hogy a századfordulót követő első két évtizedben egy létszámában gyarapodó és az elődközségek életében egyre jelentősebb szerepet játszó zsidó közösség alapjai teremtődtek meg. Ez a 18. században még alig néhány főt (családot) számláló csoport a 20. századra a szó szoros értelmében vált közösséggé: őrizte hagyományait, megtartotta ünnepeit, és igyekezett kiépíteni legfontosabb vallási intézményeit. Bármennyire is jól sikerült beilleszkedniük a négy község életébe az 1930-as évek második felének antiszemita hulláma őket sem kerülhette el, s az ennek jegyében született ún. zsidótörvények fokozatosan a helyi társadalom peremére sodorták a közösség tagjait.

Irodalom

BÁRDOS 1992

Bárdos István: Adalékok Tatabánya keresztény egyházainak és zsidó hitközségének történetéhez. In.: Tatabánya 45 éve város. Az elődtelepülések és Tatabánya város története. (szerk.: Fűrészné Molnár Anikó) Tata 1992, 63-79.

EDELÉNYI-SZABÓ 1927

Dr. Edelényi-Szabó Péter: Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi véstől napjainkig. Bp. 1927

GALLAI 2007

Gallai Rezső: Gondolatok egy régi fotó nyomán. Itthon 2007. február 2., 5.

GYÜSZI-HUNYADI 1995

Gyüszí László Ifj. – Hunyadi Imre: A Tata-Tóvárosi zsidóság és a polgárosodás. In.: Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Évkönyv 1995. (szerk.: Csombor Erzsébet) Esztergom 1995, 77-90.

⁴² Tbl XV./80. Felsőgalla születési anyakönyv, 1915. márc. 22., Tatabánya halotti anyakönyv, 1919. jan. 4.

⁴³ Tbl XV./33. 8. doboz 6. dosszié A Tatai járás Főszolgabírójának 7431/1926. sz. véghatározata. 1926. dec. 16.

KELEMEN 1994

Kelemen Emma: A Komárom-Esztergom megyei zsidóság története. In: Holocaust emlékkönyv (szerk.: Králl Csaba) Bp. 1994, 92-95.

SCHWEITZER-FROJIMOVICS 1994

Magyarországi zsidó hitközségek, 1944. április I. rész Adattár (szerk.: Schweitzer József-Frojimovics Kinga) Bp. 1994

Tatabánya története I. 1972

Gombkötő Gábor-Horváth Géza (szerk.): Tatabánya története I. Tb. 1972.